

9. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х.: Харків юридичний, 2010. 319 с.
10. Белкин Р.С. Курс криминалистики: частные криминалистические теории: в 3-х томах. М.: Юристъ, 1997. Т. 2. 464 с.
11. Падей А.С. Аналіз принципів криміналістичної методики: теоретичний та практичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2014/4_2014.pdf#page=209.
12. Коновалова В.О. Ефективність реалізації алгоритмів у методиці розслідування злочинів. Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: матер. наук. конф. (Харків, 15 трав. 2008 р.), Х.: Право, 2008. С. 170–172.
13. Тищенко В.В. Наукові засади розробки криміналістичних методик розслідування. Актуальні проблеми держави і права. 2007. URL: <http://www.apdp.in.ua/v32/03.pdf>.
14. Меглецкий Г.Н. К вопросу о принципах криминалистической методики. Криминалистические аспекты совершенствования доказывания при расследовании преступлений: труды Акад. МВД РФ. Москва: Изд-во Акад. МВД РФ, 1992. С. 140–149.
15. Возгрин И.А. Криминалістическа методика расследования преступлений. Минск: Высш. школа, 1983. 215 с.
16. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекций. Харьков: Юрид. Ин-т, 1976. 28 с.
17. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики: монография.– М.: Юрлитинформ, 2010. 175 с.
18. Великий тлумачний словник української мови / уклад. В.Т. Бусел. К., Ірпінь, 2003. 780 с.
19. Криминалістика: учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. 781 с.
20. Образцов В.А. Криминалістика: учебник. М.: Юридическая литература, 1995. 592 с.
21. Возгрин И. А. Общие положения криминалистической методики: криминалістика: в 3 т. Т. 1: История, общая и частные теории / под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. М.: Акад. МВД РФ, 1995. 290 с.
22. Танасевич В.Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. Советское государство и право. 1976. № 6. С. 90–94.
23. Бахин В.П. Криминалістическа методика: лекция. Киев, 1999. 53 с.
24. Белкин Р.С. Криминалістическа энциклопедия. 2-е изд. доп. М.: Мегатрон XXI, 2000. 150с.
25. Тюхин В.С. Отражение, системы, кибернетика. М.: Наука, 1972. 256 с.
26. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Т.1. Общая теория криминалистики. М. Юристъ, 1997. 408 с.
27. Тищенко В.В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид.літ., 2008. Вип. 44. С. 21–26.

УДК 343.1

ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЯ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

INDEMNIFICATION (COMPENSATION) OF DAMAGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Перегудова Ю.А.,

*студентка кафедри кримінального процесу
Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено розгляду й порядку відшкодування шкоди у кримінальному провадженні України як елементу захисту прав потерпілого, а також підходів до розуміння можливості відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні в цілому. На підставі аналізу наукових позицій вчених і теоретиків права виділено ключові елементи такого інституту та практичну можливість реалізації особою своїх прав та інтересів. Робиться висновок, що інститут відшкодування шкоди включає певні форми. Аналіз форм відшкодування шкоди в кримінальному провадженні дозволяє виділити його основну мету, спрямовану на реалізацію і захист законних прав та інтересів особи, а також її сутнісні ознаки.

Ключові слова: шкода, кримінальне провадження, матеріальна та моральна шкоди, потерпілий, цивільний позов.

Статья посвящена рассмотрению и порядку возмещения вреда в уголовном производстве Украины как элемента защиты прав потерпевшего, а также подходов к пониманию возможности возмещения (компенсации) вреда в уголовном производстве в целом. На основании анализа научных позиций ученых и теоретиков права выделены ключевые элементы такого института и практическая возможность реализации лицом своих прав и интересов. Делается вывод, что институт возмещения вреда включает определенные формы. Анализ форм возмещения вреда в уголовном производстве позволяет выделить его основную цель, направленную на реализацию и защиту законных прав и интересов лица, а также ее существенные признаки.

Ключевые слова: ущерб, уголовное производство, материальный и моральный ущерб, потерпевший, гражданский иск.

The article is devoted to the consideration and order of damages in the criminal process of Ukraine as an element of protection of the rights of the victim. And approaches to comprehension that there's a possibility to compensate the damage in criminal proceeding altogether, as well. Key elements of such institution and practical possibility of a person able to realize their rights and behalves have been evolved on the ground of academics' scientific viewpoint and the law theorists. As a conclusion, the institution of the damage compensation includes certain forms. The analysis of the damage compensation's forms in criminal proceeding let us extract the essential features each of them and its main aim which is focused on realization and defense of person's legal rights and behalves.

Key words: civil claim, criminal proceeding, pecuniary and non-pecuniary damage, aggrieved, civil action.

Постановка проблеми та стан опрацювання. Питання, пов'язані з функціонуванням такого інституту, як відшкодування (компенсація) шкоди в кримінальному провадженні розглядали такі вчені, як О. Верхогляд, М. Орлова, В.Т. Нор, О.П. Кучинська, Т.І. Присяжнюк та інші. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу у

декілька разів збільшилася кількість проблемних питань. На це особливо звертають увагу вітчизняні процесуалісти у свої наукових працях. Сьогодні цей інститут потребує значного реформування і наукового дослідження, оскільки на практиці залишається досить багато нерозв'язаних дискусійних питань.

Злочинне діяння як юридичний факт посягає на суспільні відносини і є причиною негативних змін. Воно породжує шкідливі наслідки, що виражаються у збитку, який заподіюється об'єктам злочину, які охороняються кримінальним та кримінальним процесуальним правом. За умов реформування законодавства особливо актуально стає реалізація конституційних положень. Ст. 3 Конституції України гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Отже, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Оскільки кожна людина і громадянин мають бути захищені, захист майнових та (або) немайнових прав потерпілих осіб здійснюється у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку шляхом реалізації передбачених кримінально-процесуальних норм.

Захист потерпілих від злочинів має бути орієнтований на міжнародні стандарти з прав людини та громадянина. Наприклад, права потерпілого передбачаються спеціальною Європейською конвенцією щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [8]. Якщо звернутися до національного законодавства, то увагу привертає схвалена Указом Президента України від 28.12.2004 р. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, потерпілих від злочинів. Оскільки завдання кримінального судочинства полягає не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, пов'язаних з порушенням майнових та (або) немайнових прав громадян, підприємств, установ, організацій, що постраждали від вчинення кримінального правопорушення, доцільним є питання реформування інституту відшкодування шкоди та виділення основних проблем для його подальшої модернізації [2].

Метою статті є дослідження функціонування в Україні інституту відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у кримінальному провадженні, аналіз форм такого відшкодування, законодавче регулювання та перспективи розвитку у майбутньому.

Вклад основного матеріалу. Інтереси держави, її фізичних та юридичних осіб вимагають у кожному випадку повного відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Відповідно до глави 9 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) передбачені такі форми відшкодування шкоди: добровільне відшкодування (компенсація) шкоди та примусове відшкодування (компенсація шкоди, яка поділяється на такі складники: цивільний позов, звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень, компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України, кримінально-правова реституція) [2].

Добровільне відшкодування заподіяної шкоди як спосіб відновлення майнових прав потерпілих передбачене ч. 1 ст. 127 КПК, згідно з якою підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Зрозуміло, що добровільне відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди та готовність до її відшкодування у кримінальних правопорушеннях повинні ініціюватися саме винною особою.

Добровільне відшкодування шкоди може подаватися як в усній заяві, так і у письмовій. У кожному окремому випадку повинні бути зібрані докази, що підтверджують факт добровільного відшкодування (компенсації) завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Добровільне відшкодування є способом відновлення майнових прав потерпілих, має велике значення під час призначення по-

карання. Відповідно до ч. 1 ст. 66 Кримінального кодексу України воно пом'якшує покарання, а також позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого [3].

Що стосується примусових форм, то підставою для цивільного позову є факт завдання потерпілому безпосередньо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, що є предметом кримінального провадження, майнової та (або) моральної шкоди. Обов'язковим тут є наявність прямого причинного зв'язку між вчиненим діянням та шкодою [7].

Цікавим є той факт, що особа набуває статусу цивільного позивача з моменту подання позовної заяви (ст. 61 КПК). У випадку пред'явлення цивільного позову потерпілим він поєднує обидва процесуальні статуси і використовує права як цивільного позивача, так і потерпілого (ст. 55 КПК). До речі, це єдиний випадок у процесі, коли одна особа може поєднувати у собі дві процесуальні ролі. Оскільки інститут відшкодування є міжгалузевим, тобто на нього поширюються норми цивільного-процесуального законодавства, проблемним залишається питання дотримання вимог під час подання позовної заяви [5].

Окремого дослідження заслуговує питання відшкодування шкоди за рахунок державного бюджету.

Відповідно до норм цивільного законодавства право потерпілого на відшкодування шкоди державою відбувається за наявності таких умов: завдання кримінальним правопорушенням майнової шкоди, заподіяння майнової шкоди лише фізичній особі, не встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (така особа є неплатоспроможною). Однак обґрунтовано постає питання: «Яка саме шкода має бути відшкодована державою?». У ст. 55 КПК України визначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Моральна шкода характеризується як втрата немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. А майнова шкода полягає в зменшенні майнової сфери потерпілого в результаті порушення прав або блага, що йому належать. З огляду на положення цивільного законодавства відшкодуванню підлягає лише майнова шкода (ст. 1177 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України) або шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 1207 ЦК України) [4]. Тобто за рахунок держави має відшкодуватися лише майнова шкода, яка включає кошти, які були витрачені на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання, виплати на утримання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей. Уваги заслуговує також питання щодо визначення розмірів такої майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню. Спираючись на дослідження судової практики, можна констатувати, що кількість заяв про відшкодування моральної шкоди досить велика, однак кількість задоволених позовів невістка. Окрім цього, у ст. 5 Конвенції визначено, що у випадках необхідності може бути встановлена верхня чи нижня межа обсягу відшкодування шкоди. Аналіз міжнародно-правових документів та цивільного законодавства України свідчить про те, що шкода потерпілому за рахунок держави має відшкодуватися лише у таких випадках:

- якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (відсутність у кримінальному провадженні відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення), або відсутні відомості про місце перебування встановленої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, є неплатоспроможною.

Однак дискусійним залишається питання щодо відшкодування моральної шкоди. Законодавці залишили за

судом право вирішувати належність та розмір відшкодування моральної шкоди, оскільки в чинному законодавстві чітких меж такого розміру не передбачено. Тому в потерпілих виникає упереджена оцінка своїх понесених страждань, породжуються суперечки. Досі немає спеціального закону про захист прав та законних інтересів потерпілих від кримінального правопорушення. Фактично не існує інституту державної компенсації нанесеної кримінальним правопорушенням шкоди. Нормативні положення зводяться до того, що держава є відповідальною за розкриття злочину, затримання злочинця та його покарання.

Висновки. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні – це надзвичайно прогресивний та цінний інститут кримінального процесуального права. Будь-яка особа, яка зазнала певних негативних наслідків у своєму житті через вчинення кримінального правопорушення щодо неї, має право на відшкодування їй завданої шкоди, повернення їй прав до початкового стану та відновлення законності.

Шкода може бути визначена як наслідки посягання на суспільні відносини та наслідки порушення прав та інтересів держави, організацій і громадян, що охороняються законом. Суспільні відносини, урегульовані нормами права, набувають характеру правових. Тому посягання на ці відносини означають завдання шкоди нормам права й правопорядку в цілому.

Природно, що визначення розміру відшкодування не є однозначним. Пов'язано це з тим, що ключове поняття, яке розкриває визначення видів шкоди (страждання), не є однозначним. Тому однакові неправомірні дії щодо різних людей будуть мати абсолютно різні результати. Для когось така подія не буде значною, а комусь вона може сильно зашкодити.

Для захисту прав громадян державою не створено жодних спрощених процедур розгляду справ про відшкодування, наприклад, моральної шкоди, а сам розгляд вимагає чималих витрат. Суд має керуватися засадами розумності, виваженості та справедливості. Тому необхідно розробити принципи розрахунку мінімальної межі визначення розміру оцінки моральної шкоди. Це дасть можливість судам реально оцінювати і призначати потерпілому відшкодування моральної шкоди, адже відшкодування

матеріальної та фізичної шкоди може бути підтверджене документально (листок непрацездатності, чеки, квитанції, довідки тощо).

Попри те, що Конституція декларує соціальні цінності та їх важливість для України як правової демократичної держави, існує багато перешкод на шляху до захисту прав і свобод. Всім, хто звертається до суду, доведеться пройти шлях пошуку спрощених процедур, адекватності, відповідальності та вирішення інших проблемних питань.

Слід констатувати, що в Україні сьогодні немає законодавчо врегульованого порядку, який би допоміг судам у питанні визначення розмірів компенсацій моральної шкоди і уніфікував би судову практику в цьому питанні.

На нашу думку, цікавим є підхід, який запропоновано російським вченим А.М. Ерделевським, що полягає у нормативному встановленні певного базового рівня компенсації за заподіяну моральну шкоду, який би узгоджувався з мінімальною заробітною платою, а також методики визначення розміру компенсації за різні види правопорушень, що зазіхають на немайнові права особи [6].

Також вважаємо, що одним зі способів вирішення проблеми відшкодування (компенсації) шкоди в Україні могла б стати активніша позиція Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, які могли б у порядку забезпечення однакового застосування законів під час здійснення правосуддя запропонувати судам загальний підхід до визначення розміру компенсації моральної шкоди, залишаючи достатній простір для тлумачення судом норм під час вирішення конкретних справ. Також не слід забувати про те, що романо-германській правовій системі притаманне таке визначення, як «судовий прецедент», хоча воно є вторинним джерелом права.

Отже, регламентація відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави потребує прийняття спеціального закону, де мають бути чітко визначені підстави, умови та порядок відшкодування шкоди за рахунок держави. Запровадження процедури відшкодування шкоди за рахунок держави вимагає створення спеціальних фондів. Наукове обґрунтування законодавчого закріплення певних суперечливих положень досліджуваного питання сприятиме реальному досягненню завдань кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 30.09.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Редакція від 12.04.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Редакція від 18.04.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Редакція від 07.03.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Грошевий Ю.М., Тацій В.Я., Туманянц А.Р. Кримінальний процес: підручник / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.
6. Клим С.І. Деякі проблемні питання відшкодування моральної шкоди. Актуальні проблеми держави і права. 2010 р. С. 350–356
7. Песков В. Цивільний позов у кримінальній справі: наукова стаття. Юридична газета. 2013. № 31–32. С. 37.
8. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений от 24 ноября 1983 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/994_319.